

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

АСПЕКТИ НА ПАТЕРНАЛИЗМА И ПОПУЛИЗМА НА БЪЛГАРСКИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ МОДЕЛ (ДЪРЖАВНАТА ГРИЖА И ЗАКРИЛА В НОРМАТИВНИТЕ АКТОВЕ)

Ина Пачаманова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията търси отговор на въпроса дали и доколко държавната политика за „грижа“ и „закрила“ на семейството, жената майка, децата и младежта в периода на социализма в България е резултат (и) от характерните за българския социалистически модел патернализъм и популизъм. За целта са направен преглед на реализиращите я законови текстове и анализ на съдържанието им през призмата на комунистическата идеология (на която се основава държавната политика).

Keywords: socialism; paternalism; populism; state policy; family; women

Повечето изследователи на нашето съвремие, независимо дали проучват политически, социологически, демографски или културни процеси и явления, по един или друг повод стигат до устойчиви традиционни елементи – като формиращи основните им характеристики или като битуващи и днес (активно или пасивно). Няма да се впускам в изброяване на многобройни примери и ще дам само един от тях, който стана и повод за размислите, породили настоящата статия. Имам предвид дисертационния труд на Веселин Тепавичаров (2017) за придобиване на научна степен „доктор на науките за културата“ – „Политическа антропология на привържениците на СДС“, където е обърнато специално внимание на значението на традиционната култура като съдържаща „кодовете за разпознаване същевината на културата и развитието на българската нация“ (с. 50). Там той търси и зародишите на едни от най-важните фактори за формирането на съвременната политическа култура в България – *патернализма* и неразривно свързаните с него *вождизъм* и *популизъм* (с. 80 – 87). Тяхното влияние е проследено от традиционната потестарна култура, където са корените им, през Възраждането и от Освобождението до наши дни, а за периода от 9 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г. те са определени като съществена част от „средата“

на тоталитарната пропаганда (с. 86). Една от основните характеристики на тази пропаганда е внушаването на „масите“, че „Партията“ ще изпълнява „бащинска“ роля спрямо тях (Krachunova, 1999: 67 – 83), а сред трайните ѝ ефекти е и наблюдаващата се днес „соцносталгия“ (вж. Teravicharov, 2017: 87 – 101), артикулирана чрез изказвания за това колко по-добър е бил животът тогава – „Всички работеха...“; „Нямаше гладни...“; „Хората бяха по-добри..., по-сплотени..., по-морални...“ (личен теренен материал – И.П.). Вероятно няма колега, който да не се е сблъсквал на терен със сравнения „преди... / сега...“, в които (без значение от коя страна е поставен) периодът между 9-и (септември) и 10-и (ноември) е позитивният. Най-често срещаните аргументи (поне в моите интервюта) са от типа „Държавата помага...“. Подобни мнения (изразявани не само от убедени комунисти/социалисти) могат да бъдат анализирани в много и разнообразни посоки, а една от тях е търсенето на причините за появата им във влиянието на патернализма и популизма на българския социалистически модел, откривани при проучването на различни елементи и проблеми от не един изследовател. Тук ми се иска да обърна внимание на едно от най-недвусмислените му проявления (защото няма сфера, в която да се демонстрира по-буквално „бащинската“ функция) – държавната „грижа“ и „закрила“ на семейството, жената майка¹⁾ и децата/младежта. Тя може да бъде обследвана с различни методи и подходи, а влизането в дълбочина предполага съчетаването им. Добре би било например да се направи анализ на архивни партийни и държавни документи, периодика и литература, пропагандни материали, и/или сравнение с практиките на други страни (от бившия социалистически лагер и не само). Това обаче не може да се случи в рамките на такава кратка статия, затова тук ще се спра само на законовата база, която е неоспоримо свидетелство за държавната политика и пряк инструмент за нейното прилагане.

Както много други политики, които пропагандата успешно внушава за постижение на социалистическата държава, и тази не е нейно изобретение²⁾. Това, което тя прави обаче, е да я развие в един от най-важните приоритети на нормативната база, и то като конституционен принцип. Дори ако игнорираме текстовете за „равни права“ в първите законови актове след 1944 г.³⁾, тъй като те се грижат за „освобождаването“ на жената, а не за нейната „закрила“, още в Конституцията от 1947 г. е заложено, че „Държавата полага особени грижи за майката и детето...“ (Конституция..., 1947, чл. 72); „Бракът и семейството са под закрилата на държавата...“ (Конституция..., 1947, чл. 76); „Държавата полага особени грижи за... младежта“ (Конституция..., 1947, чл. 77). Няма да навлизам в подробности как тези текстове са развити в следващите нормативни документи, тъй като това вече е направено (напр. в: Pachamanova, 2013: 102 – 135). Достатъчно е в случая да кажа, че те присъстват и в Конституцията от 1971 г. (Конституция..., 1971), и във

всички варианти на Закона за лицата и семейството (ЗЛС, 1949) и Семейния кодекс (СК, 1968; СК, 1985 и техните изменения и допълнения до 1989 г.), като с времето се разширяват все повече. По-интересно в случая е да споме-
на **индиректната „закрила“ на семейството**, имплицирана в: улесняване сключването на брак и затрудняване на развода⁴⁾; въвеждане на наказателни разпоредби за „престъпления“ срещу семейството⁵⁾; криминализиране на хомосексуализма⁶⁾. По отношение **на жената майка**, извън постановените в указите за насърчаване на раждаемостта (УНРМ, 1951; УНР, 1968) и Кодекса на труда (КТ, 1951; КТ, 1986) отпуски, добавки, обезщетения, помощи, ордени и награди, защита от уволнение и забрана за тежка работа (за бременни), пряко уреждащи държавната „грижа“, списъкът с нормативни разпоредби, осигуряващи косвената такава, продължава с: изграждане на детски ясли и градини, битови и комунални услуги, които ще облекчат грижите за децата и домакинските ѝ задължения (Конституция..., 1971, чл. 37); предимство при назначаване на „подходящи за тях работи“, изготвяне на списъци с „подходящите“ работи (за жените въобще – КТ, 1986, чл. 306) и забрана за „извършването от жени на работи, които са тежки или вредни за здравето и за майчинските им функции....“ (КТ, 1986, чл. 307); някои разпоредби на Наказателния кодекс от 1968 г., с които се намаляват наказанията за бременни жени и майки с малолетни деца⁷⁾. Подобни текстове в НК има и за **децата и младежите** (НК, 1968, чл. 38, ал. 2), „грижата“ за които пък продължава с вменяването на задължения, свързани с тяхното отглеждане и възпитание, освен на родителите им (НЗБр., 1945, чл. 14; ЗЛС, 1949, чл. 31; Конституция..., 1971, чл. 38; СК, 1968, чл. 1, чл. 12; СК, 1985, чл. 2, чл. 18), също и на цялото общество и неговите институции (Конституция..., 1947, чл. 77; Конституция..., 1971, чл. 39; СК, 1968, чл. 1); с изграждане на детски ясли и градини (Конституция..., 1947, чл. 72); с предвидените възможности за отнемане на родителски права и с разпоредбите за извънбрачните деца и осиновяването⁸⁾. Ще завърша изброяването с полагащите се на всички български граждани „**безплатно образование**“ и „**пенсии, помощи и обезщетения в случай на болест, злополука, инвалидност, безработица и старост**“, осъществявани от държавата „с общи осигуровки в достъпна медицинска помощ“ (предвидени още в Конституцията от 1947 г. и редица други нормативни документи след това).

Дори при подобно „препускане“ през нормативните текстове, засягащи пряко или косвено семейството, жените майки, децата и младежите, патерналистичният характер на официалната държавна политика от периода на социалистическото управление на България е очевиден. Самият факт, че още в Конституцията (а след това във всички нормативни документи) присъстват формулировки като „защита“/„закрила“, „особени грижи“ и пр., показва „**иерархичната структура и отношенията на покровителство и**

неравнопоставеност, с предположение, че по-силният има задължения за опека към по-слабите“⁹⁾. По-интересно в случая е защо „Партията“ избира този вариант на държавна политика, след като сред основните ѝ идеологически постулати са „отмирането на семейството“ и „освобождаването“ на жената¹⁰⁾. Едната причина (която едва ли ще изненада някого, защото много изследователи вече са стигнали до нея) е демографската криза и необходимостта от повишаване на раждаемостта. Доказват го най-малкото „ергенският данък“, мерките за минимизиране (дори криминализиране в определен период) на абортите¹¹⁾ и разводите, политиката за извънбрачните раждания/ деца и за осиновяването (всички те са подробно разгледани в: Pashamanova, 2013: 112 – 129). Също и фактът, че преобладаващо текстовете, засягащи жените, се отнасят за жените майки.

Има обаче и други причини и те могат да бъдат открити при по-цялостен и задълбочен прочит на нормативната база през призмата на идеологията и нейната крайна цел – сбъдването на комунизма. За постигането на тази цел е необходимо изграждането на нов тип общество – безкласово, съставено от вярващи в идеите на комунизма, възпитани в неговите ценности и съзнателно работещи за неговото „построяване“ индивиди, подчиняващи личния си интерес на общия и готови да жертват днешното си добруване в името на „светлото бъдеще“. Предполага се, че това ще бъде постигнато, от една страна, чрез промяна на бита и ежедневието (посредством индустриализация, електрификация, колективизация, образование, „окултуряване“, включване на жените в производствения, обществен и политическия живот, облекчаване на домакинските и майчинските им функции чрез предоставяне на различни услуги...) и от друга страна, чрез отхвърляне на старите „буржоазни“ и религиозни морал и ценности (по подразбиране се включват и традиционните), като закостенели, изостанали и задържащи развитието. Те трябва да бъдат подменени от нови, комунистически. Като имаме предвид, че законите са инструмент за постигане на държавната политика, а в конкретния случай тя е подчинена на тези цели (колкото и общо да са представени тук), можем да видим „специалните грижи и защита“ като средство за създаването на „новия“ човек (и възпитаването му в „новия“ морал), както и за осигуряването на необходимата за „построяването“ на социализма (а след това – комунизма) работна ръка. Доказателства за това има много, но тук ще се спра само на някои от нормативните текстове, достатъчно показателни в тази посока. На първо място, бих поставила факта, че в преобладаващата си част „правата“ са всъщност „задължения“, заложили още в Конституцията от 1947 г. (чл. 73 „Трудът е дълг и въпрос на чест за всеки работоспособен гражданин“; чл. 79 „Основното образование е задължително“) и развити например в текстове като: „Пълнолетно работоспособно лице, което продължително време не се занимава с общественополезен труд и живее

от нетрудови доходи..., се наказва..." (НК, 1968, чл. 329). Стремехът всеки работоспособен гражданин да бъде активно включен в работната сила, може да бъде открит и във факта, че правото на отпуски, обезщетения и други социални придобивки за бременност и майчинство се дава на работещите жени¹²). Тук може пространно да се коментира как от концепцията за „равни права“ се стига до модела „майка – труженичка – общественичка“ (Daskalova, 1999: 93), как той служи едновременно за осигуряване на работна ръка, за пропаганда на постигнатото „равенство“/,освобождаване“ на жената¹³), за борба с традицията (при която основните функции на жената са свързани с дома и децата), а същевременно и за нейното използване, защото детеродната функция остава неизменна и е вменена в дълг на жената пред обществото, като при това се предполага, че тя не може да се справи с нея, ако държавата не я защитава, което е и един от най-ярките примери както за патернализма, така и за популизма на политиката за „специални грижи“. Тъй като в този процес влиянието на нормативната база не е определящо (много по-съществено е това на пропагандата, а тя не е обект на настоящата работа), няма да навлизам в повече подробности. Факт е обаче, че (макар и невинаги експлицитно) в законовите текстове също личи задължението за съчетаването на ролята – трудът е задължителен (НК, 1968, чл. 329), основната функция на семейството е „раждане, отглеждане и възпитаване на децата“ (СК, 1985, чл. 4), а липсата им се наказва (с „ергенския данък“), дори ако не е въпрос за избор (УНРМ, 1951; УНР, 1968).

Сред основните причини за отказа от идеята за отмиране на семейството и поемане на специални ангажменти на държавата по неговата „закрила“ можем да поставим и значимостта му в българската култура. Не е необходимо тук да доказвам ролята и функциите на институцията на семейството, нито устойчивостта на моралния кодекс, по силата на който встъпването в брак е задължително, а раждането на деца извън него – немислимо. Евентуална промяна на тези стереотипи би отнела много време и усилия, което се доказва в първите години след 1944-та, когато законовите разпоредби предоставят значителна свобода при сключване и прекратяване на брака, както и в семейните отношения, но това не води до съществена промяна – напр. брачността остава висока и ранна, разводите продължават да са рядкост, а въпреки новите функции на жената в обществото в семейството се запазват старите (Pachanova, 2013: 126 – 134). Осъзнаването на този факт е според мен сред важните причини (наред с продължаващото намаляване на раждаемостта, стопанско-икономическите проблеми, а и промяната в политическата и идеологическата конюнктура с идването на сталинисткия период), довели до линията, превърнала семейството в „основна клетка на социалистическото общество“. То е обект на държавна „закрила“ още в Конституцията от 1947 г., но в началото на 50-те години на XX в. се наб-

людава промяна на държавната политика. Тя е маркирана от въведените в УНРМ и НК от 1951 г. забрана за аборт, за съжителство без брак и пр. и развитата с измененията на ЗЛС от 1953 г., които свеждат до минимум пречките за встъпване в брак и затрудняват максимално развода (като се изчистват нормативните текстове от традиционните елементи – напр. в условията и забраните за сключване и прекратяване на брак). Започва период на преформатиране и идеологизиране на брака и семейството с оглед поемане на контрола върху тях от държавата (вместо от църквата и обществото, както е в традиционната култура)¹⁴⁾ и поставянето му в услуга на социалистическото общество и комунистическия идеал.

Със СК от 1968 г. започва трети период – цялата материя на семейното право е събрана в един документ и вече всички семейни отношения са под контрола на държавата. Включват се текстове за задълженията на децата (за тези на съпрузите има още от НЗБр. от 1945 г. и ЗЛС от 1949 г.), а семейството става „*основна клетка на социалистическото общество*“, натоварена с все по-силно идеологизирани и политизирани социални функции. Рестрикциите по отношение на развода са намалени, но процедурата се утежнява и се появяват „*превантивните*“ негативни последици¹⁵⁾. СК от 1985 г. засилва още повече всичко това, без да внася съществени промени. Неговият главен принос е в пространното му въведение, което е кулминацията на идеологизирането както на семейството, така и на нормативните документи. В този период приоритет става възпитаването на хората във вътрешна потребност и убеждения в посока преданост, дълг и отговорност на личността към обществото, партията, държавата (начинът, по който това води до „интернализиране“ на семейството, е много добре описан от Брунбауер (2001)) и най-общо – делото на социализма; доброволно подчинение на личните интереси на обществените и държавните (защото всичко „частно“ е противопоставено на интересите на колектива, на „общото“ и на „общественото“ (Luleva, 2003: 163). По тази причина характерни за периода са разширените идеологически и пропагандни текстове в самите закони¹⁶⁾, както и теоретични разработки по въпроса от типа: „*Ние разглеждаме семейството не като някакъв тесен кръг, в който обществото... няма право да надникне... имаме основание да искаме от всяко семейство... с чувство на отговорност да изпълнява своето задължение и към нашето социалистическо общество...*“ (Kubadinsky, 1986: 22) или: „...*България се нуждае от ... многобройно количество деца ... ето защо ... трябва да се издигне в култ добрата, преданата българска майка, ... която още с първото мляко, което даде на детето, ще му всмуче любовта към родината, предаността към своя народ, верността към социализма...*“ (Dimitrov, 1972: 107). Последните два текста цитирам, въпреки че не са закони, защото те ясно показват мотивите за обявяването на семейството за „основна клетка“ и на

майчинството като „дълг“ – и двете са средство за осигуряване на лоялни и предани строители на социализма и комунизма.

Не по-малко по-ясно се вижда тази идея в нормативните текстове, отнасящи се до децата и младежта. Част от тях действително защитават здравето, живота, правата и имуществото им¹⁷⁾, но значителен превес имат тези за „правилното“ им възпитание¹⁸⁾ и идеологическата им подготовка в „социалистически и комунистически дух“¹⁹⁾, за израстването им като „достойни строители на социалистическото общество“²⁰⁾. Това включва и усвояването на „новите“ ценности, включени в нормативната база като „морално-етични разпоредби“ – напр.: задълженията на децата в семейството са „да уважават своите родители и да им помагат“ (СК, 1968, чл. 59); „да се грижат за своите възрастни, нетрудоспособни или болни родители“ (СК, 1985, чл. 69); „да уважават своите дядо и баба и да им помагат“ (СК, 1985, чл. 70); родителите са длъжни „да се грижат за децата си и да ги подготвят за общественнополезна дейност“ (ЗЛС, 1949, чл. 84; СК, 1968, чл. 84; СК, 1985, чл. 68); съпрузите „са длъжни да обезпечат чрез съгласие и общи усилия благополучието на семейството и да се грижат за издръжката и възпитанието на децата“ (НЗБр., 1945, чл. 14 и аналогичните текстове в ЗЛС, 1949, чл. 31; СК, 1968, чл. 12; СК, 1985, чл. 18), а отношенията между тях „се изграждат на основата на взаимно уважение, общи грижи за семейството, разбирателство и вярност“ (СК, 1985, чл. 15). Всъщност това са си старите патриархални ценности, но контекстът ги облича в нова идеология, поставя ги в служба на социалистическото, а не на традиционното общество. Същото се случва и със семейството – то е представено като „основна клетка на обществото“, като „дружеско семейство“ (Dinkova, 1976: 157) и като репродуктивна единица, но то всъщност е такова и в традиционното общество; различни са някои от социалните, политическите и психологическите му функции (Taylor, 2003: 193). Т.е. на практика не се променят функциите и значението на семейството (и брачната институция) и не се предлага нов модел на семейство и семейни отношения, нито нови ценности, а само се обосновават с новата идеология и се подчиняват на нейните цели. Реалната промяна се състои в поемането на регулацията от гражданските закони (вместо от обичайното право и религиозния канон), а на контрола – от държавата и социалистическото общество (вместо от църквата и традиционното). По част от основните си характеристики социалистическото общество също не се отличава съществено от традиционното, патриархално – общото благо е пред личното, важен е не човекът, а обществото, светогледът и поведението са ограничени, за да бъде съхранен общественият ред. Същностните промени са не в характера, а в обосновката на правилата и ценностите, както и в структурата и йерархията на обществото и в методите за поддържане на статуквото.

Направеният прочит на нормативните документи, осигуряващи държавната „грижа“ и „закрила“ за семейството, жените майки, децата и младежта, показва, че в основата си тя е най-вече пронаталистична политика, съчетана с вменияване на задължения за изповядване на идеологията и отдаденост на „практиката“ на социализма (и комунизма). „Грижите“ са обвързани с лоялността и са подчинени на държавните и партийните цели. Пропагандата обаче (която е толкова всеобхватна, че изпълва и законовите текстове) ги представя като безвъзмездно предоставени блага и ги нарича „специални грижи“, „особена закрила“ и пр., като подчертава ролята на държавата, без чиято опека те не биха съществували.

Едно сравнение на направения тук анализ с такъв на други документи от периода (напр. партийни, но също и периодика, пропагандни материали и др.) и на теренен материал би послужило за повече заключения, но струва ми се, че нормативната база дава достатъчно основания за извода, че политиката за семейството, жените майки, децата и младежта е резултат и проявление на патернализма и популизма на българския социалистически модел.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Политиката за „освобождаването“ на жената също може да бъде анализирана в тази посока, защото дори самата ѝ формулировка предполага патернализъм, но ми се струва, че това трябва да е обект на самостоятелно проучване, затова тук ще съсредоточа вниманието си върху „грижата“ за майките.
2. Първите стъпки на социално осигуряване и подпомагане в България са положени в началото на XX в. и са развити в законите докъм 30-те – 40-те му години, когато са установени основите на „социална държава“, въпреки че са повече на хартия, отколкото факт (Daskalov, 2005: 314 – 315). Още от 1905 г. започва въвеждане на обществено осигуряване на бременните и майките (ЗЗЖДТ, 1905), развивани и допълвани от други мерки за повишаване на раждаемостта през следващите години, напр. с: за грижи за майките, кърмачетата и подрастващите и забрана на аборта освен при медицинска необходимост (ЗНЗ, 1929); облекчения и привилегии за многодетните български семейства и мерки за насърчаване на брачността и раждаемостта, като облекчения на държавни кредити, освобождаване от такси и повинности, данъчни облекчения, отпуск за бременност и раждане и др. (ЗМБС, 1943); парични добавки според броя на децата за някои категории служители и работници (ЗБД, 1941 и 1942). Още през 1920 г. е въведен за първи път и т. нар. „ергенски данък“.
3. Напр. Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола (НЗИПЛДП, 1944).

4. Промените в държавната политика за брака и развода в различните подпериоди на българския социализъм са разгледани подробно в: Пачаманова, 2015, с. 112 – 138.
5. Напр.: „Съпруг, който напусне семейството си и заживее съпругески с друго лице, се наказва с лишаване от свобода до 6 месеца или глоба до 1000 лева и обществено порицание“ (НК, 1951, чл. 288); както и чл. 177, който отменя наказанието за блудство с малолетни и за „съвкупление“ по принуда чрез материална или служебна зависимост, ако между мъжа и жената е последвал брак. Въвеждат се наказания за неспазване на съпругески и/или родителски задължения, за двубрачие, за „купуване“ (и съответно продаване) на булка.
6. Напр.: „За полово сношение или полово удовлетворение между лица от еднакъв пол наказанието е лишаване от свобода до 3 години“ (НК, 1951, чл. 176).
7. Напр.: „Смъртно наказание не може да се наложи и на жена, която се е намирала в състояние на бременност по време на извършване на престъплението или на постановяване на присъдата. Смъртното наказание не се изпълнява по отношение на бременна жена...“ (НК, 1968, чл. 48, ал. 5); „По отношение на бременни жени и на майки с малолетни деца наказанието задължително заселване може да се постанови само по досегашното им местоживее...“ (НК, 1968, чл. 38, ал. 2.).
8. След Конституцията от 1947 г. такива текстове има в голяма част от нормативните документи и няма как всичките да бъдат изброени тук. Подробно са представени напр. в: Пачаманова, 2013.
9. „Патернализъм (от латински: pater – баща) е политика, наподобяваща йерархичната структура в рода и семейството, произтичаща от бащата... „Патерналистично отношение“ означава „покровителствено отношение“ и дори „прекомерно покровителствено отношение“. Тоест това е политика на покровителстване в една или друга област, при което се създават отношения на неравностойно партньорство и/или опека. Това е и също предположението, че по-силният има задължения към по-слабите в обществото едновременно с опеката се предполага, че съществуващите властови отношения остават неизменни (и неизменими) и особено на по-слабите в социален аспект не им се дава възможност за развитие и подобряване на тяхното положение“ (Уикипедия, <https://bg.wikipedia.org/wiki/Патернализъм>, 01.10.2017 г., 18,15 ч.).
10. „Премахване на буржоазното семейство“ е т. 2 в основните идеи на комунизма, формулирани в Манифеста на комунистическата партия. Логиката, по която семейството ще отпадне като институция, а в резултат от това жената ще бъде освободена от икономическата си зависимост от мъжа и ще бъде свободна да се развива като личност и да изстрада духовно, е развита в същия документ (Marx & Engels, 1948), а след това и в „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ (Engels, 1985). По-голямата

част от последователите на марксизма обаче въвеждат сериозни промени в тази идея и в крайна сметка „женският въпрос“ се свежда до идеала „майка-труженичка-общественичка“ (Daskalova, 1999: 93), а семейството е обявено за „основна клетка на социалистическото общество“.

11. Че т.нар. „ергенски данък“ (за „неоженени, неомъжени, овдовели, семейни и разведени без деца, на възраст от 21 до 45 години за жените и до 50 години за мъжете“) и наказателната отговорност за незаконен аборт са мерки, въведени с цел повишаване на раждаемостта, е видно дори само от наименованието на нормативните документи, които ги постановяват – Указ за насърчение на раждаемостта и многодетство (УНРМ, 1951) и Указ за насърчаване на раждаемостта (УНР, 1968). През 1956 г. абортът е легализиран, но през 1968 г. отново бива криминализиран – разрешава се само в случаи на инцест и изнасилване, а за жени без живи деца и такива с едно или две деца – само по медицински причини, установени от комисия (Инструкция № 188..., 1968 и Инструкция № 0-27..., 1973).
12. „...Право на парично обезщетение поради бременност и раждане имат работнички и служителки, които са работили не по-малко от 5 месеца без прекъсване в едно и също предприятие, учреждение или организация до деня на настъпване правото на отпуск поради бременност и раждане“ (КТ, 1951, чл. 155 и чл. 157, който обвързва размера на обезщетението с продължителността на трудовия стаж и членството в профсъюз).
13. Още с първите закони от 1944 г. принципът за равенство е вкаран в законовата уредба и става основна нишка във всички нормативни документи, включително в засягащите семейното право. С това социалистите обявяват „женския въпрос“ за решен и използват „решаването“ му за целите на собственото си популяризиране поне в две посоки – от една страна, са постигнали „справедливост“, от друга – подпомагайки жените, ги привличат като „сила“ на своя страна (Pachamanova, 2015: 134 – 135). Друг е въпросът, че обявяването на равноправие в никакъв случай не означава постигането му. Равните права действително дават на жената достъп до образование и работа, силно ограничени преди това, но голяма част от авторите изтъкват като основен резултат допълнителното натоварване на жените, които продължават да поемат изцяло домашните задължения и грижите за децата, като наред с това работят наравно с мъжете (Luleva, 2003: 172; Krasteva-Blagoeva, 2003: 187; Brunnbauer, 2001: 452 и др.).
14. Още в НЗБр от 1945 г. е въведен като единствено законен граждански брак, с което държавата поема контрола върху институцията, но след 1951 г. този контрол започва да се разширява и навлиза и в семейните отношения (по-подробно в: Пачаманова, 2013, с. 108 – 126).
15. Напр. помирителни заседания (СК, 1968, чл. 259а), уведомяване „на трудовия колектив по местоработата на виновния или на обществената организация по местоживеенето му“ (СК, 1985, чл. 108) и др. подобни.

16. Напр. задължението на родителите да се грижат за децата си, се допълва и с такова „да ги подготвят за общественнополезна дейност“ още в чл. 84 на ЗЛС от 1949 г., но в СК от 1968 г. вече се говори за „възпитание на децата в социалистически и комунистически дух“ (чл. 1), а в този от 1985 г. – за „възпитаването им в преданост към родината и активно участие в строителството на социалистическото общество“ (чл. 2).
17. Такива разпоредби има например в ЗЛС от 1949 г. и СК от 1968 г. и техните изменения и допълнения до 1989 г. и са подробно разгледани напр. в Пачаманова 2013, с. 122 – 134.
18. Напр.: „Когато поведението на родителя представлява опасност за правилното възпитание на детето, околийският съдия, по искане на прокурора или на близки на детето, може да вземе надлежните мерки в интерес на детето и ако е необходимо, да го настани в подходящо място“ (ЗЛС, 1949, чл. 91).
19. Напр.: „...Образованието се основава на постиженията на съвременната наука и на марксистко-ленинската идеология...“ (Конституция..., 1971, чл. 45, ал. 3); „Този кодекс урежда семейните отношения с цел да съдейства:... за възпитание на децата в социалистически и комунистически дух... Социалистическото общество чрез държавата и обществените организации защитава семейството и му съдейства за ... и особено за социалистическото и комунистическото възпитание на децата“ (СК, 1968, чл. 1); „Целите на този кодекс са: закрила и укрепване на семейството; многостранно развитие на личността; всестранина защита на децата и възпитаването им в преданост към родината и активно участие в строителството на социалистическото общество...“ (СК, 1985, чл. 2).
20. „Чл. 1 Настоящият закон урежда... и отклонения от правилното развитие и възпитание на малолетните и непълнолетните с цел да бъдат възпитани като съзнателни и предани граждани на Народна република България. Чл. 2 Основно средство за постигане на тази цел е комунистическото възпитание на подрастващото поколение чрез дейно участие на държавните, партийните, професионалните, младежките и другите масови организации...“ (ЗБСППМН, 1958).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Brunbauer, U. (2001). *Sotsialisticheskiyat nachin na zhivot. Ideologiya, obshtestvo, semeystvo i politika v Balgariya (1944 – 1989)*. Ruse: Elias Kaneti [Брунбауер, У. (2001) *Социалистическият начин на живот. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944 – 1989)*. Русе: Елиас Канети].
- Brunnbauer, U. (2001). From equality without democracy to democracy without equality. Women in transition in Southeast Europe. In: *Tya na Balkanite*. Blagoevgrad [В: Тя на Балканите. Благоевград].

- Daskalov, R. (2005). *Balgarskoto obshtestvo 1878 – 1939. t. 2*. Sofia: Gutenberg [Даскалов, Р. (2005). *Българското общество 1878 – 1939. т. 2*, София: Гутенберг].
- Daskalova, Kr. (1999). Feminizam i ravnopravie v balgarskiya XX v. (pp. 80 – 105). In: Muharska, R. *Mayki i dashteri. Pokoleniya i posoki v balgarskiya feminizam*. Sofia. Polis [Даскалова, Кр. (1999). Феминизъм и равноправие в българския XX в. (с.80 – 105). В: Мухарска, Р. (съст.). *Майки и дъщери. Поколения и посоки в българския феминизъм*. София: Полис].
- Dimitrov, G. (1972). *Za zhenata rabotnichka*. Sofia: Profizdat. [Димитров, Г. (1972). *За жената – работничка*. София: Профиздат].
- Dinkova, M. (1976). *Savremennoto bulgarsko semeystvo*. Sofia: Otechestven front [Динкова, М. (1976). *Съвременното българско семейство*. София: Отечествен фронт].
- Engels, Fr. (1985). *Proizhod na semeystvoto, chastnata sobstvenost i darzhavata*. Sofia. [Енгелс, Фр. (1985). *Произход на семейството, частната собственост и държавата*. София].
- Krachunova, D. (1999). *Totalitarizmat – vlast i propaganda*. Sofia: Vulkan 4 [Крачунова, Д. (1999). *Тоталитаризмът – власт и пропаганда*. София: Вулкан 4].
- Krasteva-Blagoeva, E. (2003). Obrazi na balgarkata v epochata na sotsializma (pp. 182 – 190). In: Ivanova, R., Luleva, A. & Popov, R. *Sotsializmat: Realnost i ilyuzii*. Sofia: EIM – BAN [Кръстева-Благоева, Е. (2003). Образи на българката в епохата на социализма (с. 182 – 190). В: Иванова, Р., Лулева, А. & Попов, Р. (ред.) *Социализмът: Реалност и илюзии*. София: ЕИМ – БАН].
- Kubadinski, P. (1986). *Za sotsialisticheskoto semeystvo*. Sofia: Otechestven front [Кубадински, П. (1986). *За социалистическото семейство*. София: Отечествен фронт].
- Luleva, A. (2003). „Zhenskiyat vapors” v sotsialisticheska Bulgariya – ideologiya, politika, realnost (pp. 155 – 174). In: Ivanova, R., Luleva, A. & Popov, R. *Sotsializmat: Realnost i ilyuzii*. Sofia: EIM – BAN [Лулева, А. (2003). „Женският въпрос“ в социалистическа България – идеология, политика, реалност (с. 155 – 174). В: Иванова, Р., Лулева, А. & Попов, Р. (ред.) *Социализмът: Реалност и илюзии*. София: ЕИМ – БАН].
- Marks, K. & Engels, Fr. (1848). *Manifest na komunisticheskata partiya*. Sofia [Маркс, К. & Енгелс, Фр. (1848). *Манифест на комунистическата партия*. София].
- Pachamanova, I. (2013). *Zhenata v bulgarskoto semeystvo (sredata na 40-te – kraia na 80-te godini na XX vek)*. Disertatsionen trud za pridobivane na obrazovatelna i nauchna stepen “doctor”, zashtiten v katedra

- “Etnologiya” na Istoricheski fakultet pri Sofiyski universitet “Sv. Kl. Ohridski” [Пачаманова, И. (2013). *Жената в българското семейство (средата на 40-те – края на 80-те години на XX век)*. Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“, защитен в катедра „Етнология“ на Историческия факултет при Софийски университет „Св. Кл. Охридски“].
- Pachamanova, I. (2015). *Predishniyat prehod. Zhenata i semeystvoto pri sotsializma (zakoni, darzhavna politika i terenno prouchvane ot едно българско село)*. Sofia: Siela [Пачаманова, И. (2015). *Предидиният преход. Жената и семейството при социализма (законо, държавна политика и теренно проучване от едно българско село)*, София: Сиела].
- Teylar, K. (2003). “Nash sobstven ritam na zhivot”. Mladite hora i brakat v Bulgariya prez 60-te i 70-te godini (pp. 191 – 202). In: Ivanova, R., Luleva, A. & Popov, R. *Sotsializmat: Realnost i ilyuzii*. Sofia: EIM – BAN [Тейлър, К. (2003). „Наш собствен ритъм на живот“. Младите хора и бракът в България през 60-те и 70-те години (с. 191 – 202). В: Иванова, Р., Лулева, А. & Попов, Р. (ред.) *Социализмът: Реалност и илюзии*. София: ЕИМ – БАН].
- Нормативни документи:*
- Instruktsiya № 0-27 za reda na izkustveno prekasvane na bremennostta, Obn. DV. br. 32 ot 20.04.1973 g. [Инструкция № 0-27 за реда на изкуствено прекъсване на бременността, Обн. ДВ. бр. 32 от 20.04.1973 г.].
- Instruktsiya № 188 za reda na izkustveno prekasvane na bremennostta i borbata s kriminalniya abort, Obn. DV. br. 13 ot 16.02.1968g. [Инструкция № 188 за реда на изкуствено прекъсване на бременността и борбата с криминалния аборт, Обн. ДВ. бр. 13 от 16.02.1968 г.].
- NZBr., 1945. Naredba-zakon za braka. Obn. DV. br. 108 ot 12 May 1945 g. [НЗБр., 1945. Наредба-закон за брака. Обн. ДВ. бр. 108 от 12 май 1945 г.].
- NZIP, 1944. Naredba-zakon za izravnyavane pravata na litsata ot dvata pola. Obn. DV. br. 227 ot 16 Oktomvri 1944 g. [НЗИП, 1944. Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола. Обн. ДВ. бр. 227 от 16 октомври 1944 г.].
- NZOP, 1934. Naredba-zakon za obshtestvenoto podpomagane. Obn. DV, br. 196 ot 28 Noemvri 1934g. [НЗОП, 1934. Наредба-закон за общественото подпомагане. Обн. ДВ, бр. 196 от 28 ноември 1934 г.].
- ZZHDT, 1905. Zakon za zhenskiya i detskiya trud v industrialnite zavedeniya ot 26.03.1905 g. Obn. DV br. 66 ot 26 Mart 1905 g. [ЗЖДТ, 1905. Закон за женския и детския труд в индустриалните заведения от 26.03.1905 г. Обн. ДВ бр. 66 от 26 март 1905 г.].

- ZLS, 1949. Zakon za litsata i semeystvoto. Obn. DV. br. 182 ot 9 Avgust 1949 g. [ЗЛС, 1949. Закон за лицата и семейството. Обн. ДВ. бр. 182 от 9 август 1949 г.].
- ZMBS, 1943. Zakon za mnogodetnite balgarski semeystva. Obn. DV. br. 71 ot 31 Mart 1943 g. [ЗМБС, 1943. Закон за многодетните български семейства. Обн. ДВ. бр. 71 от 31 март 1943 г.].
- ZNZ, 1929. Zakon za narodното zdrave. Obn. DV. br. 277 ot 29 Mart 1929 g. [ЗНЗ, 1929. Закон за народното здраве. Обн. ДВ. бр. 277 от 29 март 1929 г.].
- ZOO, 1924. Zakon za obshtestvenite osigurovki ot 25.03.1924 g. Obn. DV. br. 289 ot 25 mart 1924 g. [ЗОО, 1924. Закон за обществените осигуровки от 25.03.1924 г. Обн. ДВ. бр. 289 от 25 март 1924 г.].
- ZBSPPMN, 1958. Zakon za borba sreshtu protivooobshtestvenite proyavi na maloletnite i nepalnoletnite Obn. DV. br.13 ot 14 Fevruari 1958 g. [ЗБСППМН, 1958. Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните Обн. ДВ. бр.13 от 14 февруари 1958 г.].
- КТ, 1951. Kodeks na truda. Obn. DV. br.91 ot 13 Noemvri 1951 g. [КТ, 1951. Кодекс на труда. Обн. ДВ. бр.91 от 13 ноември 1951 г.].
- КТ, 1986. Kodeks na truda. Obn. DV. br. 26 ot 1 April 1986 g. [КТ, 1986. Кодекс на труда. Обн. ДВ. бр. 26 от 1 април 1986 г.].
- Konstitutsiya..., 1947. Konstitutsiya na Narodna Republika Bulgariya. Obn. DV. br. 284 ot 6 Dekemvri 1947 g. [Конституция..., 1947. Конституция на Народна република България. Обн. ДВ. бр. 284 от 6 декември 1947 г.].
- Konstitutsiya..., 1971. Konstitutsiya na Narodna Republika Bulgariya. Obn. DV. br. 39 ot 18 May 1971 g. [Конституция..., 1971. Конституция на Народна република България. Обн. ДВ. бр. 39 от 18 май 1971 г.].
- NK, 1951. Nakazatelen kodeks. Obn. DV. br. 13 ot 13 Fevruari 1951 g. [НК, 1951. Наказателен кодекс. Обн. ДВ. бр. 13 от 13 февруари 1951 г.].
- NK, 1968. Nakazatelen kodeks. Obn. DV. br. 26 ot 2 April 1968 g. [НК, 1968. Наказателен кодекс. Обн. ДВ. бр. 26 от 2 април 1968 г.].
- СК, 1968. Semeen kodeks. Obn. DV. br. 23 ot 22 Mart 1968 g. [СК, 1968. Семейен кодекс. Обн. ДВ. бр. 23 от 22 март 1968 г.].
- СК, 1985. Semeen kodeks. Obn. DV. br. 41 ot 28 May 1985 g. [СК, 1985. Семейен кодекс. Обн. ДВ. бр. 41 от 28 май 1985 г.].
- UNRM, 1951. Ukaz za nasarchenie na razhdaemostta i mnogodetstvo. Obn. DV. br. 52 ot 29 Yuni 1951g. [УНРМ, 1951. Указ за насърчение на раждаемостта и многодетство. Обн. ДВ. бр. 52 от 29 юни 1951г.].

UNR, 1968. Ukaz za nasarchavane na razhdaemostta. Obn. DV. br.15 ot 23
Fevruari 1968 g. [УНР, 1968. Указ за насърчаване на раждаемостта.
Обн. ДВ. бр.15 от 23 февруари 1968 г.].

ASPECTS OF PATERNALISM AND POPULISM OF THE BULGARIAN SOCIALIST MODEL (STATE CARE AND PROTECTION IN LEGISLATIVE ACTS)

Abstract. The article seeks to ascertain whether and to what extent the state policy of “care” and “protection” of the family, woman-mother, children and youth in the period of socialism in Bulgaria is the result of the paternalism and populism typical of the Bulgarian socialist model.

✉ **Dr. Ina Pachamanova, Assist. Prof.**

Department of Ethnology
Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: inavv@abv.bg